

Голові разової спеціалізованої
вченої ради ДФ 76.051.051
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
доктору історичних наук,
доценту кафедри всесвітньої історії
Піддубному Ігорю Андрійовичу
вул. М. Коцюбинського 2, м. Чернівці-12, 58012

ВІДГУК

доктора історичних наук, професора, декана факультету історії і міжнародних відносин О.А. Мельничука на дисертацію Бабіча Олександра Вячеславовича «Населення Одеси у 1941-1944 рр.: динаміка, рефлексії на окупацію, стратегії виживання», подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Актуальність теми дисертації.

Сучасний світ зайшов у глибоку системну кризу, яка актуалізувала одну з базових цивілізаційних цінностей – людину, її життя та потреби. Особливо гостро це проявилось в Україні впродовж останнього десятиліття російсько-української війни. Постало питання пріоритетів та траєкторій виживання населення в цілому, окремих груп людей ризику на території гострих воєнних дій та особливо на окупованих українських землях. Знову постав вибір між духовною наповненістю, моральністю, людяністю, милосердям та ненавистю. Впродовж усього періоду державної незалежності українське суспільство повільно і болісно відроджувало та зміцнювало власний духовний потенціал, що пригнічувався впродовж багатьох століть бездержавності. І в цьому відношенні особливу роль відігравали інтелектуальні та суспільно значимі суперечки в умовах складних та неоднозначних спроб російської політичної системи зберегти свою монополію на історію Другої світової війни, особливо в Одесі.

Отже досліджувана в дисертації тема є достатньо складною, особливо з огляду на її специфічне трактування та тривале охоплення інтелектуального простору російськими наративами, а також занедбаність у колишній радянській історіографії. Вибравши об'єктом дослідження соціальні процеси та явища в Україні періоду окупації під час Другої світової війни, Олександр Бабіч взявся за вирішення доволі складної у науковій царині проблеми – знайти тонку межу між виживанням, колабораціонізмом і спротивом в умовах затяжного співіснування населення великого міста з ворожим режимом. Специфікою дисертаційного дослідження є наукова рівновіддаленість від усіх гравців та сил на полях війни – радянська, німецька та румунська сторони зайняли свої історичні місця та представлені в дисертаційному дослідженні згідно їхньої іпостасі агресорів. Основний інтерес дослідника спрямований на одеситів, які опинилися у ролі вимушеного статусу заручництва та відсутності вибору стратегій виживання.

При цьому важливим завданням постає, з одного боку, відмова від інструменталізації окупаційного режиму як абсолютного зла, що широко використовувалося радянською ідеологічною системою для маніпуляції свідомістю повоєнного покоління. З іншого, відображення тих соціально значимих поступок підтримки містян в умовах окупації для виправдання чи пом'якшення образу агресора. Сьогодні історичній науці доводиться урівнювати дії та протидії, бо вони були частиною єдиного процесу і тільки заповнення всіх прогалин забезпечить розуміння складного і суперечливого процесу розвитку українських земель періоду Другої світової війни в унісон з суспільством, насиченим агресією, екстремізмом, гуманітарними катастрофами, проявами людяності та співчуття.

Заслуга дисертанта полягає насамперед у тому, що він не абсолютизує ні переваги, ні недоліки своїх попередників, що працювали над дослідженням історії Одеси часів Другої світової війни. Виходячи з методологічно плідної ідеї «розподіленого пізнання в гуманітарних науках», автор означеної роботи зробив вдалу спробу узгодити протилежні позиції різних дослідників, знайти у більшості з них раціональне зерно і використати всі їх позитивні здобутки. При такому підході доля та становище мешканців Одеси в умовах окупації постають

як закономірний складник великої гуманітарної катастрофи, яка стала неминучим наслідком Другої світової війни. А виявлення участі одеситів у функціонуванні румунської окупаційної адміністрації, присутності у всіх сферах суспільно-політичної, соціально-економічної, і навіть фінансової та культурної діяльності розвінчує міфологізовані історичні наративи щодо соціальних процесів та структур, що неминуче проявлялися в умовах затяжної війни. Основний зміст дисертації складає глибокий аналіз всіх факторів та чинників, що визначили ці соціальні процеси. Тому обрана Олександром Бабічем тема є актуальною, а проведене дослідження вдало заповнює суттєві прогалини вже існуючих історичних розвідок і може мати практичне застосування.

Аналіз основного змісту дисертації. Дисертаційне дослідження здійснено на основі глибокого комплексного критичного аналізу історіографічної спадщини, яка містить різного рівня фактологічний матеріал, оціночні характеристики подій, постатей та процесів, що визначали становище українських земель під час Другої світової війни. За основу класифікації, а отже й аналітичних інструментів, автор обрав проблемний підхід, що дало змогу виявити сталі контроверсійні твердження та висновки щодо досліджуваної проблеми, які потребують серйозних наукових розвідок, та ті, які носять характер політико-ідеологічної заангажованості авторів. Автор справедливо звертається до таких дискусійних питань в ході вирішення поставленої наукової задачі.

Варто відзначити й доволі репрезентативну джерельну базу, яка включає комплекс архівних, опублікованих та усних матеріалів. Цінним є включення в наукових обіг цілої низки фондів, матеріалів періодики, зображувальних джерел, які дали змогу зробити аргументовані висновки щодо специфіки встановлення румунської окупаційної адміністрації, її діяльності з організації життєзабезпечення міста та його населення. В цьому контексті важливим є й здійснення вкрай необхідного для вирішення наукових задач підрахунку та комплексного аналізу динаміки чисельного та етнічного складу населення Одеси за весь період окупації. Для цього автором використані не тільки традиційні методики, які широко практикуються в демографічній сфері, але й власні

підходи, які дали змогу отримати результати, належно підкріплені кількісними показниками.

Особливо слід підтримати автора у його прагненні виявити особливості рефлексій населення на окупацію на основі інтерв'ю свідків та учасників досліджуваних подій. Таким чином, саме матеріали усної історії послужили основою для вирішення наукового завдання щодо виявлення настроїв одеситів під час окупації та кореляції їх з сучасними уявленнями про себе та про свій досвід виживання.

Вартими уваги є зібрані та належно опрацьовані матеріали, які репрезентують форми та способи налагодження взаємодії румунської окупаційної адміністрації та незахищених верств населення Одеси. Справедливо, ретельно відстеживши особливості організації соціального захисту та пенсійного забезпечення в окупованому місті, Олександр Бабіч все ж не виправдовує румунську адміністрацію Одеси, а аргументовано пояснює такі заходи прагненням не допустити соціальних конфліктів та гуманітарної катастрофи.

Окреме місце в дисертаційній роботі займає дослідження співпраці населення Одеси з окупаційною румунською владою. Ця проблема впродовж тривалого часу, особливо в радянський період, залишалася поза науковими дискусіями, навпаки, була політично та ідеологічно заангажованою. Тим важливішою є спроба дисертанта вивести цю складну частину проживання окупації населенням великого міста з демонізованого в широких суспільних колах, та навіть і в культурі пам'ятання\забуття колабораціонізму в соціальну площину вибору стратегій виживання. Таким чином, автору вдалося ефективно використати ціннісний підхід для розуміння багаторівневого світу суспільств часів Другої світової війни.

Натомість широко представлений та глорифікований у радянській науковій літературі рух спротиву в Одесі Олександр Бабіч перевів виключно в площину кількісних показників ефективності боротьби партизанських та підпільних організацій, загонів, груп. До честі автора він не стільки розвінчав історичні міфи, скільки виявив мотивацію, мету та цілі партизансько-підпільних структур, водночас зауважив тенденцію до фальсифікування цієї боротьби в

умовах, коли сталінський режим потребував звітів про ефективність спротиву, які не завжди співпадали з реальністю. Таким чином, можна погодитися з твердженням автора, що участь у загонах руху Опору можна вважати ще однією стратегією виживання.

Широко представлена в науковій літературі проблема Голокосту в Одесі дисертантом показана в контексті заявленої теми. Таким чином, свою основну увагу він зосередив на аналізі кількісно-якісних показників єврейської громади міста, способах та формах виживання в умовах цілеспрямованої політики «вирішення єврейського питання». Автор зауважує особливості гуманітарної катастрофи, знищення місцевого єврейського населення в окупованій Одесі, які дещо різняться від подібних трагічних геноцидних практик в інших місцевостях Трансністрії.

Одним із цікавих прийомів для висвітлення складного та неоднозначного соціального простору окупованої Одеси, який використав Олександр Бабіч – виявлення зміни психологічного механізму вибору стратегій виживання жінками Одеси. Це справедливо з огляду на те, що саме жінки становили більшість міського населення, традиційно вони вважалися найвразливішою верствою в будь-якій війні, тому природно, що на них лягла відповідальність не тільки за своє життя, але й за членів своєї родини.

Наукова новизна та практичне значення одержаних результатів.

Здійснений дисертантом глибокий аналіз історичних досліджень дав змогу розвінчати низку ідеологічно й політично зумовлених тез радянської історіографії, зокрема щодо діяльності комуністичного руху опору, пояснити специфіку повоєнних статистичних відомостей, які відображають кількість знищеного окупантами місцевого населення, в першу чергу пов'язаних з катастрофою Голокосту. Автором введено до наукового обігу значну кількість нових документів, що відображають правове та соціально-економічне становище жителів Одеси означеного періоду і дали змогу проаналізувати особливості діяльності румунської окупаційної адміністрації. Важливо, що уперше в історичному контексті встановлено перелік категорій громадян, які отримували

персональні пенсії від окупантів та ті категорії одеситів, які були позбавлені виплат. Це ламає стереотипи сприйняття життя в окупації.

Значний інтерес представляє особливий формат реконструкції фрагментів повсякденного життя, побуту та соціального забезпечення міського населення. В цьому сенсі вважаємо за доцільне наголосити на важливості застосування автором традиційних методів історичного дослідження.

Водночас інноваційні методи, у першу чергу метод психоісторії, дали змогу автору зробити висновки про визначальний вплив фактору тривалості окупаційного періоду на інтуїтивні пошуки населенням Одеси ефективних способів проживання в умовах співіснування з агресивним режимом, стратегії та можливості самореалізації в умовах окупації. Особливо важливе значення це має в контексті виявлення рефлексій одеситів на окупацію. Такий підхід дає змогу відійти від традиційного висвітлення способів виживання як постійного протистояння з ворожими органами влади.

В цьому контексті важливими, на нашу думку, є звернення до методології історичного дослідження: в першу чергу ціннісного підходу, пояснення категорій та понять, які використовуються в дисертаційному дослідженні, в першу чергу терміну «історична рефлексія», який певним чином трактує природу історичного пізнання, виявлення цінності усноісторичних матеріалів.

Висновки, зроблені в дисертації, чітко сформульовані, аргументовані, містять науково обґрунтовані результати, відповідають поставленим завданням, мають як науково-теоретичну, так і практичну актуальність. Дисертаційне дослідження побудоване за проблемним принципом, здійснено з дотриманням усіх вимог до такого типу робіт. Отримані наукові результати цілком відповідають задекларованій меті та завданням дисертації. Порушень академічної доброчесності не виявлено.

Наукова апробація дослідження. Результати наукового пошуку широко апробовано на загальноукраїнських наукових форумах. Авторські напрацювання викладено в 12 одноосібних публікаціях (з них 5 – статті у провідних фахових виданнях України). Засвідчуємо, що публікації висвітлюють матеріал усіх розділів дослідження. Кількість і обсяг публікацій відповідають усім чинним

вимогам до оприлюднення матеріалів дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії.

Дискусійні положення та зауваження по змісту дисертації. Разом з тим не всі проблеми, порушені автором, знайшли ґрунтовне висвітлення в дисертації.

1. Зокрема, у поставлених завданнях автор фіксує необхідність виявлення специфіки організації взаємодії румунської окупаційної адміністрації з населенням. Значно посилилася б наукова значущість дисертаційного дослідження, якби Олександр Бабіч звернув увагу на подібні стратегії виживання в інших європейських та українських містах, зокрема, у Києві, Харкові, Миколаєві, Львові, Кракові та використав порівняльний метод. Таким чином, це дало б змогу виявити тенденції, специфіку, тренди і зробити висновки більш аргументованими.

2. Зважаючи на специфіку теми, дисертанту варто було б в підрозділі 1.3. звернути увагу на теоретичні аспекти категорій «стратегії виживання», «рефлексії», «колаборація-колабораціонізм», «рефлексії». Таким чином це зняло би суперечливість деяких формулювань.

3. Позитивно оцінюючи дослідження діяльності підпільно-партизанського руху в Одесі, можемо вказати на недостатній аналіз наслідків цього спротиву, що має важливе значення з огляду на заявлену тему.

4. На жаль, в роботі зустрічаються похибки стилістичного плану, описки та орфографічні огріхи.

Загальний висновок. Загалом, дисертаційне дослідження Олександра Бабіча заслуговує високої оцінки. Зазначені зауваження та рекомендації не применшують його роль і значення для вітчизняної історичної науки. Робота є комплексним, завершеним дослідженням проблематики однієї з найважливіших аспектів історії України періоду Другої світової війни.

Представлена до захисту дисертація Бабіча Олександра Вячеславовича є самостійним, оригінальним дослідженням актуальної теми, яке дозволяє глибше зрозуміти характер окупаційного режиму, з одного боку, та стратегії виживання населення Одеси під час Другої світової війни. Автором розв'язана важлива наукова проблема. Робота написана на належному науково-теоретичному рівні.

Кваліфікаційна наукова робота Бабіча Олександра Вячеславовича «Населення Одеси у 1941-1944 рр.: динаміка, рефлексії на окупацію, стратегії виживання» за своєю актуальністю, науковою новизною, отриманими результатами, а також їх взаємозв'язком та повнотою викладу у наукових публікаціях і апробацією цілком відповідає вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого постановою КМУ від 23 березня 2016 р. № 261 (зі змінами і доповненнями постанова № 283 від 3 квітня 2019 року, постанова № 502 від 19 травня 2023 р.); вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами і доповненнями постанова № 341 від 21 березня 2022 р.), а також «Вимогам до оформлення дисертацій», затверджених Наказом Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року, а її автор Бабіч Олександр Вячеславович заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії у галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 – історія та археологія.

Офіційний опонент:

декан факультету історії і міжнародних відносин

Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського,

доктор історичних наук, професор

Олег МЕЛЬНИЧУК

